

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОЇ МОДЕЛІ ШКОЛИ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ У СВІТЛІ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ**

У статті проаналізовано психолого-педагогічні аспекти формування духовно-моральних цінностей особистості в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури у світлі нової парадигми освіти.

Ключові слова: педагогічні вимоги, екологічна культура, духовно-моральні цінності.

В статье проанализированы психолого-педагогические аспекты формирования духовно-нравственных ценностей личности в условиях реализации новой модели школы экологической культуры в свете новой парадигмы образования.

Ключевые слова: педагогические требования, экологическая культура, духовно-нравственные ценности.

In the article analysis of psychological and pedagogical aspects of spiritual and moral values of the individual in terms of implementation of the new model school environmental culture in the light of the new paradigm of education.

Key words: educational requirements, ecological culture, spiritual and moral values.

Формування екологічної культури, екологічної свідомості школярів – життєва потреба сьогодення. Упродовж останніх десятиріч екологічний стан довкілля істотно погіршився: розширилася зона господарської діяльності людини та зменшився ареал існування тваринного й рослинного світу. Екологічні проблеми, досягнувши планетарного масштабу, створюють нову соціальну реальність. Насамперед їхнє розв’язання залежить від рівня екологічної культури населення. Сьогодні екологічні знання, навички, переконання особливо необхідні для виховання нового ціннісного ставлення до природи, розвитку світоглядної свідомості людини, що значно актуалізує наукові дослідження проблем формування духовно-моральних цінностей особистості в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури в світлі нової парадигми освіти. Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури [1]. Природне середовище було, є і буде незмінним партнером людини в її повсякденному житті. Ми черпаємо зі скриньки природи всі наші багатства. Природа, її краса і велич залишаються нашим головним скарбом, нашою

святиною, якій непідвладні час, мода... Екологічна культура – культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних із пізнанням, освоєнням і перетворенням природи; вона складається зі знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні. Екологічна культура – складова частина світової культури, якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті й майбутньому розвитку людства [2].

Свідоме засвоєння й оволодіння екологічною культурою має розпочинатися ще з дитинства, одночасно із засвоєнням положень загальної культури. Школа покликана виховувати школярів у душі любові до рідної природи, охорони навколишнього середовища [3].

У психологічній та педагогічній літературі обґрунтовані загальні положення щодо процесів сприймання і засвоєння учнями знань, виховання дітей певного віку. Психологи відзначають, що на різних етапах свого життя школярі по-різному усвідомлюють і сприймають навколишнє середовище. До того ж кожен учень володіє йому одному притаманними особливостями пізнавальної діяльності, емоційного життя, волі характеру, поведінки. У вчених-педагогів поки що не склалося єдиної думки щодо питань, які саме умови сприяють ефективному засвоєнню учнями екологічних знань та їх вихованню на основі екологічної культури. На думку педагогів, головною умовою успішного формування в учнів екологічної культури є вміння поєднувати навчальний матеріал екологічного змісту з практичною діяльністю школярів у природному середовищі [4].

Мета статті – аналіз психолого-педагогічних аспектів формування духовно-моральних цінностей особистості в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури у світлі нової парадигми освіти. Її основними завданнями є: а) теоретико-методологічний аналіз проблем формування духовно-моральних цінностей особистості; б) обґрунтування нової моделі школи екологічної культури у світлі нової парадигми освіти.

Видатний педагог В. О. Сухомлинський особливого значення надавав впливу природи на етичний розвиток дитини. На його думку, природа – в основі дитячого мислення, відчуттів, творчості. Він неодноразово відзначав, що природа не виховує, а лише активно впливає на взаємодію з нею. Щоб дитина навчилася розуміти природу, відчувати її красу, потрібно прищепити їй це з раннього дитинства. "Гадаємо, – писав В. Сухомлинський, – що школа майбутнього повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що зможе зробити людина для того, щоб природа служила їй. Уже через це ми повинні берегти і поповнювати природні багатства, які маємо" [3, с. 213]. Завдання екологічного виховання – сприяти накопиченню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти, примножувати її, формувати вміння й навички діяльності в природі. Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена в збереженні

цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає вміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи та розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку й відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності. Свої уроки В. О. Сухомлинський називав мандрівками до джерела мислення і мови – чудової краси природи. Великий педагог радив відкривати віконце у світ краси слова поступово, щоб не перевантажувати розум дитини і не набридати їй. Він стверджував, що дитина – це, образно кажучи, квітка, краса якої залежить від догляду за рослиною. Піклуватися про красу квітки необхідно задовго до початку цвітіння. Але, на жаль, зустрічаються батьки, які, даючи життя дитині, вважають свою місію завершеною, а що з цієї дитини вийде – нехай про це потурбується хтось інший. У дитинстві формується людське коріння. Ні однієї людської риси природа не відшліфовує – вона тільки закладає, а їх відшліфовувати потрібно нам – батькам, педагогам, суспільству. Необхідно так виховувати дітей, щоб вони дивилися на світ добрими очима, вміли берегти життя. Тільки тоді вони, змужніючи та прозріючи розумом і серцем, стануть справжніми людьми [3].

Любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. "Дітей, що не вміють ще ходити, – писав Г. Ващенко, – треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Усе це залишається в дитячій душі, осяяє почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи [5, с. 34]".

Протягом останніх десятиріч вплив людини на природу набагато збільшився і, що найважливіше, став практично неконтрольованим і майже непрогнозованим. Крім того, виявилось, що швидко вирішити екологічні проблеми тільки на основі законодавчої бази або за допомогою економічних підходів не вдається. Суспільству сьогодні потрібні виховані, грамотні та культурні в екологічному відношенні люди. Саме тому так важливо розпочати екологічне виховання з раннього дитячого віку.

Свідоме й бережливе ставлення до природи потрібно виховувати з дитинства – у сім'ї та школі за умови активного формування екологічної культури та накопичення систематичних знань у цій галузі. Екологічне навчання і виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в людини знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів.

Загальноосвітня школа покликана виховувати в школярів любов до рідного краю, навчати основ охорони навколишнього середовища, науково обґрунтованого використання природних багатств. У школах природоохоронна освіта учнів здійснюється в різних напрямках: на уроках, заняттях гуртків, під час проведення екскурсій, у процесі суспільно корисної праці, науково-дослідницької роботи і так далі. Природоохоронна освіта не під силу вчителю одного предмета, це робота багатопланова [3].

Головними завданнями екологічної освіти сучасної школи можна вважати:

- засвоєння наукових знань про взаємозв'язок природи, суспільства і людської діяльності;
- розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема;
- оволодіння нормами правильної поведінки в природному середовищі;
- розвиток потреби спілкування з природою;
- активізація діяльності щодо охорони й поліпшення навколишнього середовища [2].

Усі види суспільно корисної праці повинні мати екологічну спрямованість. Природоохоронна робота в школі має відповідати завданням гуманістичного виховання, сприяти усвідомленню школярами екологічних правил і норм поведінки в природному середовищі. Екологічна освіта повинна бути безперервною. Екологічні знання природничого циклу включають знання про захист навколишнього середовища від забруднення промисловими і побутовими відходами, адже забруднення атмосфери сьогодні – один із найважливіших факторів, що обмежують життя і діяльність людини.

Як вказувалося вище, формування екологічної культури, екологічної свідомості школярів – це життєва потреба сьогодення. У зв'язку з цим на уроках і в позаурочний час учитель повинен робити все необхідне, щоб природа стала для дітей відкритою книгою, якою б вони вміли користуватися. Тому дуже важливо довести школярам, що причиною екологічних негараздів у наш час є не технічний розвиток людства, а зневага до законів природи, людська байдужість.

Екологічна освіта і виховання мають ґрунтуватися на поєднанні емоційного та інтелектуального сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю учнів, зокрема підгодовування птахів взимку; озеленення території школи, класу; догляд за рослинами; заготівля насіння декоративних та лісових рослин; очищення джерел тощо. Такі суспільно значущі справи привчають дітей уже з раннього віку цінувати природу, робити посильний внесок у її збереження, бути творцями, а не руйнівниками чи споглядачами [1].

Оберігаймо красу дитячої душі. Потреба в красі і доброті в дитини простежується з перших днів її життя. Малюк тягне ручки до красивої іграшки, посміхається у відповідь на лагідний мамин голос. Звідки в дитини таке бачення навколишнього світу? Відповіддю можуть бути слова литовського поета Е. Межелайтіса: "Справжню красу сприймає лише чиста, прекрасна душа. Душа дитини..." [4, с. 123]. Як важливо, аби дитяче сприйняття краси збереглося на все життя, бо все, до чого доторкнулося серце в дитинстві, залишається з людиною назавжди. А й справді, хіба ж не мистецтво і природа пробуджують у дітей уміння відчувати гармонію і красу, формують глибину почуттів, навчають радіти, захоплюватися, співпереживати, породжують добро в дитячих душах. Саме життя стверджує, що люди, які навчені з дитинства розуміти мову природи і по-справжньому її поцінувати, вміють створювати гармонію, красу і добро в будь-якій своїй діяльності, в різноманітних життєвих ситуаціях, стосунках із батьками і ровесниками, судженнях, взаєминах з усім

навколишнім світом. А нам, дорослим, потрібно не спізнитися навчити дитину жити за законами краси і добра, вічними чеснотами людства.

Перед педагогами постає важливе завдання – наповнити розум дитини, одухотворити її серце: навчити захоплюватися краплиною роси на троянді і красою березового гаю, солов'їною піснею і музикою квітучого саду, ніжною мелодією струмка. Тільки тоді, коли мова забарвлюватиме уяву, коли дитина по-справжньому замилується побаченим, можна "висівати" слова, якими вона висловлюватиме почуття і враження [5].

Мозок дитини потребує, щоб її розум виховувався біля джерел думки – серед наочних образів і насамперед серед природи, щоб думка переключалася з наочного образу на "обробку" інформації про цей образ. За умови ізоляції дитини від природи та сприйняття нею з перших днів навчання лише слова клітини мозку швидко втомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель. Успіх екологічного виховання значною мірою залежить від урахування ряду педагогічних вимог. При реалізації вимог екологічного виховання необхідний комплекс таких методичних засобів і прийомів, щоб вивчення природи, будь-яке спілкування з нею залишало в пам'яті дітей глибокий слід, обов'язково впливало б на почуття і свідомість. Саме такий вплив мають ігри, вікторини, екскурсії, народні прикмети, екологічні досліди. У зв'язку з цим їх розглядають як важливу умову ефективного формування екологічної культури в учнів молодших класів.

Вивчення педагогічних умов екологічного виховання здійснюється на основі ознайомлення з теоретичними даними з наукових джерел, узагальнення передового педагогічного досвіду та власного досвіду роботи [5, с. 120].

Педагогічні вимоги до екологічного виховання школярів:

- комплексний підхід до вивчення природи, використання міжпредметних зв'язків;
- урахування вікових, індивідуально-психологічних особливостей школярів;
- організація безпосередньої діяльності учнів з охорони та поліпшення природного середовища своєї місцевості під час навчальної та суспільно корисної праці;
- вибір оптимальних норм, методів і прийомів екологічного виховання;
- вплив учителів на вихованців власним прикладом бережливого, дбайливого ставлення до навколишнього середовища;
- єдність дій усього педагогічного колективу школи в екологічному вихованні учнів.

Таким чином, екологічне виховання учнів має ряд специфічних особливостей, а його розвиток повинен відповідати комплексу педагогічних вимог.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що роботи у вчителя – непочатий край, зокрема вона продовжується й під час вивчення умов життя рослин, середовищ існування тварин та способів їх живлення, природних угруповань та агроценозів (ліс, луки, поле, сад тощо). При вивченні означеного матеріалу варто застосовувати такі методи та

методичні прийоми, як екологічне моделювання та прогнозування, екологічні ігри, розв'язування екологічних задач тощо. Доречно змоделювати з учнями ланцюги живлення та харчові мережі, природні угруповання, сезонні картини природи, екологічний стан компонента природи і природної системи...

Кожен школяр потребує індивідуального підходу на основі вивчення і врахування психологічних особливостей формування його особистості. Тому для досягнення позитивних результатів в екологічній освіті і вихованні учнів важливо брати до уваги як вікові, так і індивідуальні особливості, риси характеру, ставлення до навчання, потреби і здібності кожного школяра. Лише за цих умов учитель зможе забезпечити свідоме і повноцінне сприйняття дитиною навчального матеріалу, виробити в неї правильне відношення до навколишнього середовища, сформувати екологічну культуру.

Також варто активніше використовувати інтерактивні технології, що стимулюють в учнів розвиток спостережливості, активізують пізнавальну допитливість і самостійність, створюють умови для їхньої індивідуально-творчої самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пустовіт Г. П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті / Г. П. Пустовіт // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С. 7-11.
2. Пустовіт Г. П. Деякі аспекти методології позашкільної освіти / Г. П. Пустовіт // Шлях освіти. – 2000. – №2. – С. 1-15.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1988. – 220 с.
4. Межелайтис Э. Стихотворения / Э. Межелайтис. – М. : Художественная литература, 1984. – 244 с.
5. Цимбалюк І. М. Підвищення кваліфікації вчителя: розвиток творчих здібностей молодших школярів : навчально-методичний посібник / І. М. Цимбалюк. – К. : Професіонал, 2004. – 224 с.
6. Ягупов В. В. Виховний ідеал. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Дата надходження до редакції: 03. 06. 2014 р.